SlavVaria 1/2026. 201–214
DOI: 10.15170/SV.1/2026.201

ІРИНА БАГМУТ
(Київ, Україна)

Поняття та характеристики мовної картини світу в лінгвоукраїністиці

Анотація: У статті зроблено огляд дефініцій поняття мовної картини світу в лінгвоукраїністиці та схарактеризовано базові ознаки явища, які лежать у його основі. Дефініційний аналіз охоплює період становлення та активного розвитку теорії мовної картини світу з кінця 80-х років XX століття донині. Матеріалом аналізу стали наукові праці українських мовознавців, у яких об’єктом вивчення прямо чи опосередковано є мовна картина світу. Виявлено різноманітність підходів до тлумачення мовної картини світу, зафіксовано динаміку її розвитку в контексті поглиблення когнітивно-культурного і психологічного підходів, простежено вплив суспільно-історичних процесів і соціальних зрушень на характеристики досліджуваного поняття, встановлено важливість вивчення національної мовної картини світу за допомогою міждисциплінарного підходу, а також для розуміння загальних тенденцій у мові.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвоукраїністика, характеристики, ознаки, когнітивна лінгвістика

Вступ

Становлення людиноцентричного підходу до вивчення мовних явищ викликав посилений інтерес до особливостей пізнання людиною світу та вираження цього пізнаного знання про світ у мові. Активний період дослідження концепції мовної картини світу (далі – МКС) в українському мовознавстві починається з кінця XX століття, коли когнітивна парадигма вивчення мови стимулювала залучення знань і методів інших наук (культури, філософії, психології тощо). У процесі з’ясування впливу мови на людину та її поведінку, а також пояснення специфіки національних мов та особливостей бачення світу різними народами знань лише про структуру мови виявилося недостатньо. Українська лінгвістика докладно вивчила світовий досвід дослідження МКС, сформульований у працях В. фон Гумбольдта Е. Сепіра, Б. Уорфа, Л. Вітгенштайна, М. Гайдегера, Л. Вайсгербера та ін., і на початку XXI століття створила власні дослідницькі школи, представники яких почали вивчати витоки теорії МКС в українській лінгвістичні традиції XIX століття (у працях І. Ризького, І. Тимківського, О. Потебні та ін.), а накопичений величезний дослідницький матеріал середини XX століття дав змогу не лише долучитися до

вирішення дискусійних питань, але й на матеріалі національної МКС та зіставлення української мови з іншими мовами зробити власний внесок до світової наукової спадщини. Серед тих, хто представляє вивчення теорії МКС в українському мовознавстві, С. Єрмоленко, В. Сімонок, Ж. Соколовська, В. Манакін, Л. Лисиченко, М. Кочерган, В. Жайворонок, І. Голубовська, Г. Межжеріна, К. Красовська, О. Огуй, І. Заремська, Л. Кузьоменська, І. Гольтер, І. Ястремська, Т. Семашко, О. Деркачова, М. Степаненко, Л. Осадча, А. Бікезіна, Р. Луканинець та ін.

За сучасного інтересу лінгвістики до мовної свідомості, ментальності, етнокультури, формування мовної особистості та впливу мови на поведінку людей у суспільстві вважаємо актуальним у межах пропонованого дослідження з'ясувати внесок українських мовознавців до теорії МКС крізь призму тлумачення поняття МКС і виокремлення характеристик цього явища. Тож мета дослідження – визначити особливості дефініції та набору характеристик поняття МКС у лінгвоукраїністиці за останні 30 років.

Матеріал і методи

У процесі дослідження до аналізу був залучений науковий доробок українських дослідників із кінця 80-х років XX століття до березня 2026 року, який представлений у каталогах національних бібліотек України за пошуковим словом «мовна картина світу». Було опрацьовано близько 100 наукових праць, узагальнені результати аналізу яких подано у цьому дослідженні. Поряд із загальнонауковими методами аналіз здійснювався за допомогою описового (визначено структуру виявлених тлумачень), дефініційного (зафіксовано характерні ознаки аналізованого поняття), семантичного (шляхом виокремлення семантичних складників встановлено специфіку дефініцій) та класифікаційного (систематизовано характеристики поняття за базовими ознаками) методів.

1. Результати

МКС має складну структуру, тож і тлумачення, і опис характеристик часто розмиті, різноаспектні та неоднозначні. Незаперечним є факт експлікації МКС знання про світ (ЛИСИЧЕНКО 2009: 12; ПОСОХОВА 2018: 163; ГАЙДУК 2019: 128), а також визнання певної умовності назви досліджуваного поняття як метафори (ГОЛУБОВСЬКА 2004: 26; ОГУЙ 2012: 16, 24–25). МКС – це феномен, що функціонує у такій структурній взаємодії: картина світу – концептуальна картина світу – мовна картина світу – національно-культурні різновиди МКС. Якщо картина світу – це джерело для інших різновидів картин світу і охоплює усі форми відображення світу людиною, то МКС представляє лише одну з цих форм – мовну. Основою для МКС є концептуальна картина світу (далі – ККС) як частина загальної картини світу і ментальна модель, сформована когніцією людини. Тож МКС є омовленням окремих ділянок ККС, які

стають доступними для комунікації. Своєю чергою МКС є основою для національної МКС як структури, «забарвленої» культурою, історичним і психічним досвідом певного народу. Національна МКС – конкретніша, бо відображає специфіку певної спільноти, наповнюючи МКС національно-культурними смислами. Враховуючи специфіку такої структурної взаємодії, у Схемі 1. представлено місце МКС серед інших картин світу, а також визначено її характеристики, які поєднують універсальний механізм пізнання (картина світу), когнітивне ядро (ККС), мовне втілення (власне МКС) та потенційну здатність до культурного забарвлення, властиве конкретному народу (національна МКС).

Картина світу
↓
Концептуальна картина світу
↓
Мовна картина світу

ядерні характеристики	*когнітивно-філософські*	когнітивна, гносеологічна, універсальна, ідеальна
	Перехід від ознак концептуальної картини світу до мовної картини світу	
	антропоцентричні	людиноцентрична, суб’єктна, об’єктивована, структурована, динамічна, акумулятивна
центральні характеристики	Перехід від базових ознак мовної картини світу до ознак національної мовної картини світу	
	соціокультурні	культурно детермінована, національна, психоорієнтована, соціальна
периферійні характеристики	Деталізація навколоядерних ознак	
	вторинні	проникна і гнучка, не визначена від народження, відображає

<table>
<tr><td></td><td></td><td>владно-соціальний дискурс</td></tr>
<tr><td rowspan="2">далека периферія</td><td colspan="2">Характеристики не типу, а опису як об’єкта</td></tr>
<tr><td></td><td>залежна і похідна, має польову організацію, надрівнева, міждисциплінарна</td></tr>
</table>

↓

Національна мовна картина світу

Схема 1. Природа характеристик МКС

1.1. Ядерні характеристики

До ядерних (фундаментальних) характеристик МКС зараховуємо ті, які визначають природу досліджуваного явища: когнітивно-філософські та антропоцентричні.

Базових когнітивно-філософських характеристик МКС набуває від ККС. Це найглибинніші, первинні характеристики, на основі яких формуються усі інші, які визначають МКС як спосіб пізнання світу людиною.

МКС когнітивна. Когнітивна парадигма вивчення лінгвістичних явищ окреслила нові підходи до розуміння природи МКС не лише як системи знань людини про себе і світ, але й як інструмент пізнання дійсності (ЯСТРЕМСЬКА 2020: 395). Досліджуваний феномен відображає особливості концептуалізації світу, тож виявлено тлумачення його як відображення засобами мови ККС (ЛИСИЧЕНКО 2009: 14). МКС є тією частиною усього концептуального обширу, «яка “схоплена’’ мовними знаками» (ВАХОВСЬКА 2023: 168). Вона репрезентує мисленнєво-пізнавальну діяльність людини (БІКЕЗІНА 2022: 153), а мислення є рушієм у взаємодії свідомості і пізнання, узагальнення та інтерпретації, формуванні світогляду та знань про навколишній світ.

МКС гносеологічна. Ця характеристика тісно пов’язана із попередньою, адже мовний характер картини світу делегує їй одну з функцій мови – гносеологічну (ЛИСИЧЕНКО 2009: 21). Шляхом пізнання МКС забезпечує отримання й упорядкування знань про світ (МАЦЬКО 2016: 157).

МКС онтологічна. Осмислення та взаємодія з дійсністю можливі в межах, заданих мовою. Ця характеристика визначає, як саме категоризують світ, які фрагменти є базовими, а які додатковими, що саме важливе для конкретного етносу. Онтологічна природа яскраво проявляється у працях, присвячених зіставленню різних МКС (СІМОНОК 2002; ГОЛУБОВСЬКА

2004; ОСТАПЧУК 2024). Згадана характеристика простежується під час аналізу фразеологічних картин світу як фрагментів МКС (КУШНЄРОВА 2019: 25).

МКС універсальна, бо передусім відображає універсальний характер концептуалізації дійсності, а вже потім – національний. Універсальну МКС робить унікальною (національною) саме мова. Функціонуючи поряд із ідіостилістичними та націоментальними, універсальні концепти у її складі, на думку дослідників, переважають (ХОМ'ЯК 2005: 100; ОСТАПЧУК 2024: 467).

МКС ідеальна. Сама по собі МКС – це певна абстракція, інваріант, ідеальне знання про світ. Реальною її робить наявність варіантів – видів МКС: національних, вузьконаукових, специфічних, індивідуальних тощо. Тож МКС – це інваріант варіантів (ОГУЙ 2012: 18), субстанційно-ідеальний мовний континуум (ГОЛУБОВСЬКА 2009: 99), ідеальний образ (ЦЮРУПА 2012: 100). Це своєрідний зразок, еталон для національних МКС як соціокультурних мовних континуумів, у межах яких і відбувається культурна взаємодія.

Антропоцентричні ядерні характеристики є свідченням переходу від ККС до МКС. Вони спричинені когнітивною та гносеологічною природою МКС, відображають спосіб пізнання світу людиною, індивідуальні переживання, зафіксовані в мові, описують внутрішню організацію та змінність МКС, а також презентують мову як досвід поколінь.

МКС антропоцентрична. Пізнання і відображення дійсності відбувається людиною і для людини, тож саме підсистеми людина і дійсність є у центрі і поєднуються іншими детермінантами (ОГУЙ 2012: 25). Т. Семашко наголошує, що у центрі системи перебуває людина, яка є мовною особистістю, а МКС функціонує у парадигмі людина у світі і людина до світу (СЕМАШКО 2023: 189).

МКС суб'єктивна. Розуміння довкілля здійснюється кожною людиною індивідуально, тож результат такого «бачення» об'єктивного світу є суб'єктивним і МКС мовної спільноти творять суб'єктивні образи окремих її представників. Основою є наївна картина світу, суб'єктивна за своєю природою, «наївна» свідомість формує суб'єктивну субстанцію, якою є МКС (ГОЛУБОВСЬКА 2004: 31). Досліджуване поняття – це картина, а отже, інтерпретація, тож об'єктивною бути не може (ЛИСИЧЕНКО 2009: 12).

МКС об'єктивована (опредметнена) мовними засобами і у такий спосіб представляє загальну картину світу, якій не дорівнює (ГОЛЬТЕР 2017: 27; СЕМАШКО, ШИНКАРУК 2022: 16; ВАХОВСЬКА 2023: 168).

МКС структурована. Варто наголосити, що ця структурованість є достатньо умовною (пам'ятаємо про розмитий характер досліджуваного явища). Внутрішню структуру визначають її рівневою організацією, яка формується уявленнями про доментальну, понятєву і власне мовну природу МКС (ОГУЙ 2012: 16). Л. Лисиченко виокремлює три рівні:

психоментальний превербальний (рівень уявлень, представлений концептами, які складаються з фреймів), логіко-ментальний (рівень знань, представлений поняттями, у яких виокремлюються ознаки), лінгвальний (значення, що складається з сем) (ЛИСИЧЕНКО 2009: 7). Власне, рівні позначають мисленнєві етапи, що їх проходить людина у процесі пізнання світу: спочатку спостерігає і фіксує, не маючи здатності омовлювати побачене; далі – узагальнює і концептуалізує виявлене, визначаючи більш і менш важливе; нарешті омовлює і продовжує пізнавати навколишній світ, формувати нові уявлення та узагальнювати засобами мови. Увесь цей складний ментальний шлях знайомства людини зі світом у той чи інший спосіб фіксується в мовних одиницях, які формують три плани МКС: логіко-предметний (поняття), експресивно-образний і емотивно-оцінний (уявлення) (СЕМАШКО, ШИНКАРУК 2022: 29–30).

Зовнішню структуру тлумачать як родо-видову кореляцію, що дає змогу диференціювати МКС за видами. Позначаючи МКС як безмежну голістично-модулярну систему (ОГУЙ 2012: 17–18; МАЦЬКІВ 2017: 117), мовознавці визнають, що вона вмотивована потребами суспільства, які відображені у різних комунікативних пластах соціуму. Завдяки аналітичному фокусуванню вивчення МКС можна обмежити, виокремивши її фрагменти (видові похідні поняття), наприклад, національну, поетичну, публіцистичну, міфологічну, авторську, наукову, релігійну, побутову тощо картини світу, які також можуть зазнавати подальшої деталізації на основі конкретизованих складників. МКС творять особистісні (індивідуальні) картини світу представників певного етносу. Вона складається з безлічі художніх картин світу, де когнітивним фільтром є автор. Художній текст як джерело вивчення МКС містить знання про світ, які допомагають сформувати концептуальне бачення особи. Своєю чергою діалектні (регіонально-діалектні, територіальні) картини світу як фрагмент МКС дають змогу виявити лакуни в загальнонаціональній мові, зрозуміти регіональні реалії дійсності, особливості світосприйняття та їх вплив на ментальність і поведінку носіїв певного говору (ҐРЕЩУК 2018: 30; ЯСТРЕМСЬКА 2020: 397). За засобами мовної репрезентації виокремлюють мовну картину фахового світу як професійний функційний різновид МКС (ПОСОХОВА 2018: 163).

МКС динамічна, бо реагує на процеси в суспільстві й у свідомості, перебуває в постійному русі. Вона змінювана в часі та просторі, мінлива, адже «інтерпретація фольклорних текстів, художніх текстів пов’язана з виявленням додаткових чуттєвих і понятєвих рефлексій, спричинених мінливою стійкістю феномену мовної картини світу» (ЄРМОЛЕНКО 2009: 100).

МКС акумулятивна, бо є сховищем для світоглядних орієнтирів народу, його історичної пам’яті: традицій, архетипів, застарілих уявлень про світ, метафоричної природи значення, усталених виразів тощо. Це своєрідний банк, у якому зберігається спадок поколінь та інформація про архаїчні

складові ККС щодо явищ дійсності. МКС нагромаджує інформацію про світ і виступає об'єднувальним механізмом поколінь (БРЕСЛАВЕЦЬ 2019: 6; ПОСОХОВА 2018: 163).

1.2. Центральні характеристики

Колективний характер МКС дає змогу виокремити її центральні (навколоядерні) характеристики. Сукупність соціокультурних ознак визначає перехід від МКС до національної МКС. Культурна детермінація мови, її соціальна природа та історичний досвід спільноти дозволяють вивчати МКС як національну. Огляд наукової літератури, визначеної для аналізу, свідчить про поширеність оперування терміном МКС на позначення конкретної національної МКС.

МКС культурно детермінована, бо є засобом для інтерпретації культури (ЗАРЕМСЬКА 2011: 396). Культурна маркованість МКС вирізняє її з-поміж інших картин світу, робить її реальною, адже позначає світогляд носія конкретної культури. Засобами мови фіксують і зберігають культурні цінності нації, які формують її менталітет, впливаючи на свідомість. Дешифрування культури, закодованої в мові, дає змогу розуміти МКС народу (БІКЕЗІНА 2022: 152–153). Взаємодію мови і культури ілюструють фразеологізми, паремії, культурні концепти, емоційна лексика, метафоричні значення як фрагменти МКС. Дослідники стверджують, що існування єдиної картини світу є неможливим не через лінгвістичні відмінності, а через культурно-світоглядні (ХОМ'ЯК 2005: 100).

МКС національна. Ця характеристика тісно пов'язана з попередньою і мотивована нею. Коли йдеться про конкретну МКС, то мають на увазі національну МКС (національно-мовну, національно-специфічну, етнонаціональну). МКС називають «ментальним дзеркалом» національно-культурних цінностей (ІВАНОВА 2015: 37). Вивчати МКС – це отримувати знання про національну картину світу крізь призму таких її фрагментів, як, наприклад, художня картина світу, що зберігає національну самосвідомість через вербалізовану авторську свідомість (ХОМ'ЯК 2005: 104). Ядро МКС будь-якої мови творять національні концепти (етноконцепти) (ОГУЙ 2012: 16; НАЗАРЕНКО, МАКЄЄВА 2022: 80). МКС як ідеальне утворення вужча за національну МКС, яка відображає національне світобачення, індивідуально-неповторні складники пізнання світу певною спільнотою (ГОЛЬТЕР 2017: 25–26). Національне – це пізнання витримане в часі, історичне, закодоване протягом тисячоліть, це сукупність індивідуальних МКС певного етносу, це генетичний код, який можна дешифрувати, вивчаючи фрагменти (міфопоетичні та фольклорні), бо «кожне загальновживане слово національної мови, спроектоване на історичний досвід народу, засвідчений у народних приказках, прислів'ях, може розповісти чимало про національну картину світу» (ЄРМОЛЕНКО 2009: 97). Мовознавці наголошують, що національне проявляється не лише у семантиці, «національна складова світосприйняття і мислення

фіксується на усіх мовних рівнях: дознакових, знакових і супразнакових» (ГОЛУБОВСЬКА 2009: 99).

МКС психоорієнтована. Аналізоване явище визначають не лише як мовне, а й як комплексне ментальне утворення, адже людина є носієм ментальних особливостей і складних психо-ментальних процесів, які лежать в основі духовного пізнання. Комплексне вивчення передбачає врахування психологічних складників як елементів пізнавально-психологічної реальності. Психологічна активність людини відображає психологію народу, представником якого вона є, тож можна говорити про МКС як репрезентант ментальності, як вербальний образ світу, що є результатом багатовікової духовної ментальної спадщини народу. МКС має донауковий характер і представляє наївні уявлення людини (СЕМАШКО, ШИНКАРУК 2022: 26), ось чому міфопоетика, релігійна міфологія та фольклор містять так багато ментальних кодів. Між МКС і ментальністю є взаємозалежна кореляція (зміна однієї викликає зміну іншої) (ЛИСИЧЕНКО 2009: 37).

МКС соціальна, бо відображає колективний досвід суспільства, у ній представлені різні соціальні та гендерні ролі, професії, статуси, вікові групи тощо. Соціальний складник (поряд із культурним і психологічним) визначає характер МКС. Мають значення виховання, освіта, соціальне тло, поведінкові норми, соціально-типові позиції, відносини та оцінки (ГОЛЬТЕР 2017: 27–28), колективна пам’ять, історія, етичний кодекс, колективна філософія (СЕМАШКО 2023: 194), інтерпретація зовнішніх і внутрішніх подій (ЦЮРУПА 2012: 101), соціокультурне буття (КУЗЬОМЕНСЬКА 2016: 213), глобалізаційні процеси, інформатизація, мультикультуралізм (ХЛИСТУН 2015: 106), гендерні особливості суспільства, соціальний досвід, суспільні фактори, історичні процеси та впливи, географія, суспільна свідомість тощо. Тож МКС постає також і як реєстратор та інвентаризатор соціального досвіду, як соціокультурний код, що формує систему поглядів у суспільстві, сприйняття себе, своїх і чужих. МКС може відображати соціальні процеси як сучасного суспільства, так і архаїчного (наприклад, шляхом реконструкції з пам’яток (МЕЖЖЕРІНА 2006)). Аналіз соціального тла дозволив Л. Лисиченко стверджувати, «чим вищий ступінь унормованості, тим ‘‘бідніша’’ мовна картина. Ось через що мова носіїв української мови, для яких вона є не рідною, а навченою, є дуже правильною, але ‘‘дистильованою’’, без нюансів, якими володіє людина, що сприйняла мову з живомовного середовища» (ЛИСИЧЕНКО 2009: 44). Соціальна природа МКС може лежати в основі дослідницького методу і бути свідченням давнього проживання предків певного народу (ЛИСИЧЕНКО 2009: 46). Травматичний досвід суспільства як елемент соціального коду також відображений у МКС певної спільноти. Наприклад, у МКС українців він дає змогу простежити трансформації та зміни, зумовлені російсько-українською війною (ДЕРКАЧОВА 2022: 64).

1.3. Периферійні характеристики

До периферійних характеристик зараховуємо ті, які деталізують у той чи інший спосіб ядерні та центральні характеристики МКС.

МКС проникна, гнучка. Наявність запозичень у МКС свідчить про мережу взаємовпливів та взаємопроникнень мов і культур. МКС нерівномірно відкрита для іншомовних елементів: поряд із активним залученням в одних зонах наявні зони, до яких запозичення не лише проникають меншою мірою, але й повільно адаптуються, залишаючись на периферії функціонування (СІМОНОК 2002: 5). Наприклад, угорські запозичення становлять відчутну групу лексики в МКС закарпатських українців, відображаючи понад тисячолітню історію, а деякі з мадяризмів проникли до загальнонаціональної МКС (ПИСКАЧ 2024: 142). Про гнучкість МКС свідчить той факт, що МКС можна формувати засобами ідеології та політики (ОСАДЧА 2022: 204).

МКС не визначена від народження, а є прижиттєвим здобутком. Вона може формуватися рідною мовою, її можна засвоювати у процесі соціально-культурної орієнтації, вивчення іноземної мови, розширюючи власний світогляд, чужа МКС може формувати вторинну мовну особистість.

Зрозуміло, що МКС відображає панівний владно-соціальний дискурс (ОСАДЧА 2022: 206). Але вона може зберігати і деформації досвіду тоталітарної ідеології (МАЦЬКО 2016: 155) та окупаційних режимів, про що свідчать чужі лінгвокультуреми як шкідливі ментальні коди в МКС певної спільноти. Гетеростереотипізація викликає у ній деструктивні зміни, позначає травматичний досвід суспільства і зберігає його тривалий час, замінюючи історичну пам’ять народу травматичною (ДУРКАЛЕВИЧ 2020: 17, 22–23). Ідеологічна корекція МКС чинить штучний вплив на усі мовні процеси, деформуючи національне. Занепад імперій та ідеологій уможливлює реабілітацію окремих фрагментів МКС певного народу, повернення до витоків та історичної пам’яті (СТЕПАНЕНКО 2022: 13, 16).

1.4. Далека периферія

Далеку периферію творять характеристики, які не є властивостями самої МКС, не визначають її тип, але описують її як об’єкт дослідження.

МКС залежна і похідна. Зважаючи на трикомпонентну назву поняття (мова – картина – світ), теза про мотивованість його картиною світу не заперечується. У лінгвоукраїністиці загалом поділяють думку про залежність МКС від ККС: як її похідну (ПОСОХОВА 2018: 161; СЕМАШКО, ШИНКАРУК 2022: 9), вербалізовану складову (СЕМАШКО 2023 194; ХОМ’ЯК 2005: 99–100), як підґрунтя (ЛИСИЧЕНКО 2009: 14). Дискусії виникають щодо характеру залежності між МКС і ККС. Вони співіснують із можливим накладанням окремих зон, внаслідок чого у МКС можуть утворюватися лакуни, окремі концептуальні зони вербально перевантажуватися, наповнюватися безеквівалентною лексикою (ОГУЙ 2012: 18).

Якщо картина світу – це щось глобальне, ККС – універсальне, а МКС – характерологічне, то простежується чітка мотивованість кожної з картин попередньою. МКС є похідною щодо перших двох картин. У деяких дослідження ККС і МКС потрактовано як єдине утворення під назвою мовно-концептуальної картини світу (ВІЛЬЧИНСЬКА 2008–2011; ОГУЙ 2012).

МКС має польову організацію. Мовознавці за семасіолого-ономасіологічним принципом поділяють МКС на лексико-семантичні поля, що містять різнокатегорійні польові модулі та фразеологізми, лексико-семантичні групи та центри взаємопов'язаних мовних одиниць, тематичні групи, лексико-синонімічні ряди, лексико-асоціативні поля тощо (ЖАЙВОРОНОК 2004: 26; ЄРМОЛЕНКО 2009: 98; ОГУЙ 2012: 17–18). На сучасному етапі є розуміння того, що вивчити МКС – значить не просто дослідити семантичне поле чи вербалізований концепт, а й визначити колективно-ментальне, історичне, етичне тощо, тобто усе те, що «понад мовою» як ментальний код (ОСАДЧА 2022: 204; СЕМАШКО, ШИНКАРУК 2022: 31). Ширше розуміння теорії МКС свідчить, що польова організація властива не лише лексико-семантичним засобам. МКС як мовний універсум виявляє ядерні (наприклад, етнокультурні стереотипи) та периферійні зони (наприклад, деякі запозичення, які не становлять суспільної ваги) на всіх мовних рівнях, компоненти яких перебувають у тісних парадигматичних і синтагматичних відношеннях, а самі зони часто не мають чітких меж, накладаються одна на одну, динамічно реагують на зміни, поповнюються новим, архівують старе тощо. Адже саме особливості класифікації, групування та взаємозв'язків свідчать про специфіку МКС (ГАЙДУК 2019: 132).

МКС надрівнева, бо, охоплюючи усі мовні рівні, вона перебуває над ними, що відрізняє її від традиційного розуміння мовної системи. Завдяки акумулюванню у своїй внутрішній структурі домовного МКС містить складові, які зберігаються в пам'яті спільноти, але не мають вираження в мові. МКС є знанням крізь призму значень, які тлумачать за допомогою ментальних образів (ВАХОВСЬКА 2023: 170).

МКС міждисциплінарна, бо не є явищем лише лінгвістики. Перебуваючи «над мовою», аналізований феномен містить характеристики інших наукових парадигм: філософії, психології, соціології, культурології, інформатики, медицини тощо. Наприклад, онтологічне представлення є важливим для розв'язання одного з головних завдань систем штучного інтелекту – як машині розуміти «людські» тексти. Для цього в комп'ютерних науках оперують терміном мовно-онтологічна картина світу поряд із комп'ютерно-орієнтованою МКС (ПАЛАГІН, ПЕТРЕНКО 2006). Тож розкрити увесь потенціал теорії МКС можна лише в синергії.

Висновок

Аналіз МКС у контексті її характеристик дав змогу виокремити ядерні, центральні та периферійні ознаки досліджуваного явища, а також специфіку далекої периферії. В основі МКС лежить ККС як універсальний когнітивний фундамент, що формує розуміння світу людиною. МКС є об'єктивована мовою частина ККС, завдяки якій здійснюється омовлення універсальних концептів, категоризується світ за правилами конкретної мови, кодуються культурні смисли на різних мовних рівнях та відбувається об'єктивація суб'єктивного досвіду у мовних знаках. МКС – це складне за внутрішньою та зовнішньою структурою когнітивне антропологічне явище, що характеризується гносеолого-отнологічною природою, є культурно та соціально детермінованим психолінгвальним субстратом, який динамічно розвивається та гнучко реагує на зміни, є вторинним за походженням і міждисциплінарним за суттю. МКС – це найвищий рівень організації мови (надмовний), лінгвофілософська категорія, що відображає матеріальний і духовний світ крізь колективне та індивідуальне мислення як людську здатність. Дослідити мову за допомогою МКС – це вийти за межі формального мовного знака в понадмовне, задіявши психоментальні процеси та історико-культурні інструменти; побачити, що мова як найдосконаліший засіб відображення розмаїття навколишнього світу вписується в парадигму МКС, але МКС виходить за межі власне мови. Мова – це МКС, але МКС – це не лише мова. Опанувати МКС – це пройти шлях від «бачу світ засобами певної мови» через «інтерпретую зовнішні події, явища та процеси цією мовою» до «дію у відповідний спосіб». Глибину явища МКС дає змогу осягнути швидкий розвиток штучного інтелекту, який «навчившись читати і писати», поки що не може дорівнятися «природній мові», бо не володіє МКС. Незважаючи на понад тридцятирічну прискіпливу увагу до МКС в лінгвоукраїністиці, її вивчення продовжує залишатися захопливим.

Перспективу подальших наукових пошуків вбачаємо в дослідженні аспектів вивчення МКС.

Література

БІКЕЗІНА 2022 = БІКЕЗІНА А. Мовна картина світу: лінгвоісторіографічний аспект // Актуальні питання гуманітарних наук, 2022. Вип. 48(1). 149–156.

БРЕСЛАВЕЦЬ 2019 = БРЕСЛАВЕЦЬ Н. Мовна картина світу як національно-лінгвістична концептуальна система // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія, 2019. Вип. 6. 3–7. DOI: 10.25264/2519-2558-2019-6(74)-3-7

ВАХОВСЬКА 2023 = ВАХОВСЬКА О. Знако-символічна природа слова як одиниці мовної картини світу: еволюційний аспект – постановка проблеми // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, 2023. Том 34(73), № 4. 167–175. DOI: 10.32782/2710-4656/2023.4/30

ВІЛЬЧИНСЬКА 2008–2011 = ВІЛЬЧИНСЬКА Т. Мовно-концептуальна картина світу: становлення поняття // Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія : Мовознавство, 2008–2011. Вип. 2–1. 6–13.
ГАЙДУК 2019 = ГАЙДУК Н. Мовна картина світу як складова частина національної культури // Записки з українського мовознавства, 2019. Вип. 26(2). 128–136.
ГОЛУБОВСЬКА 2004 = ГОЛУБОВСЬКА І. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004.
ГОЛУБОВСЬКА 2009 = ГОЛУБОВСЬКА І. Перспективи розвитку сучасної зіставної лінгвокультурології // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов, 2009. Вип. 3. 98–102.
ГОЛЬТЕР 2017 = ГОЛЬТЕР І. Мовна картина світу як об’єкт сучасних лінгвістичних досліджень // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки, 2017. № 4(51). 24–30.
ҐРЕЩУК 2018 = ҐРЕЩУК В. Мовна картина світу гуцулів крізь призму художньої мови. Вуйко // Прикарпатський вісник НТШ. Слово, 2019. № 3. 55–62. DOI: 10.15330/ukrst.19.5-16
ДЕРКАЧОВА 2022 = ДЕРКАЧОВА О. Зміни у мовній картині світу українця внаслідок російсько-української війни // Zeszyt naukowy prac Ukrainoynawczych, 2022. № 9. 63–79.
ДУРКАЛЕВИЧ 2020 = ДУРКАЛЕВИЧ В. Мовна картина світу у драмі Наталії Ворожбит «Зерносховище» // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія, 2020. Вип. 22. 16–25.
ЄРМОЛЕНКО 2009 = ЄРМОЛЕНКО С. Мінлива стійкість мовної картини світу // Мовознавство, 2009. № 3–4. 94–103.
ЖАЙВОРОНОК 2004 = ЖАЙВОРОНОК В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство, 2004. № 5–6. 23–35.
ЗАРЕМСЬКА 2011 = ЗАРЕМСЬКА І. Мовна картина світу як об’єкт лінгвістичних досліджень // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови, 2011. Вип. 7. 396–402.
ІВАНОВА 2015 = ІВАНОВА О. Мовна картина світу як відображення мовної свідомості особистості // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна, 2015. Вип. 51. 36–39.
КУЗЬОМЕНСЬКА 2016 = КУЗЬОМЕНСЬКА Л. Мовна картина світу: закономірності й особливості // Релігія та соціум, 2016. № 3–4. 213–219.
КУШНЄРОВА 2019 = КУШНЄРОВА А. Мовна картина світу та її відтворення у англійській фразеології // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики, 2019. № 36. 24–36. DOI: 10.17721/2663-6530.2019.36.02
ЛИСИЧЕНКО 2009 = ЛИСИЧЕНКО Л. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Вид. група «Основа», 2009.
МАЦЬКІВ 2017 = МАЦЬКІВ П. Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство), 2017. № 7. 115–118.
МАЦЬКО 2016 = МАЦЬКО О. Мовна картина світу і закони про декомунізацію // Актуальні проблеми філології та перекладознавства, 2016. Вип. 10(2). 155–160.

МЕЖЖЕРІНА 2006 = МЕЖЖЕРІНА Г. Мовна картина світу часів Київської Русі (на матеріалі писемних пам'яток XI–XIII ст.): автореф. дис. д-ра філол. наук; 10.02.01 «Українська мова». Київ: НАН України. Інститут української мови НАН України, 2006.

НАЗАРЕНКО, МАКЄЄВА 2022 = НАЗАРЕНКО О., МАКЄЄВА Д. Мовна картина світу як віддзеркалення свідомості в міжкультурній комунікації // Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 2022. Ч. 2, Львів–Торунь. 77–80. DOI: 10.36059/978-966-397-280-0-23

ОГУЙ 2012 = ОГУЙ О. Мовна та концептуальна картини світу // Іноземна філологія, 2012. Вип. 117. 3–35.

ОСАДЧА 2022 = ОСАДЧА Л. Мовна картина світу: культурологічний аналіз // Культурологічний альманах, 2022. Вип. 4. 201–209. DOI: 10.31392/cult.alm.2022.4.26

ОСТАПЧУК 2024 = ОСТАПЧУК В. Мовна картина світу в польських та українських пареміях про силу слова // Київські полоністичні студії, 2024. Том 40. 460–476.

ПАЛАГІН, ПЕТРЕНКО 2006 = ПАЛАГІН О., ПЕТРЕНКО М. Модель категоріального рівня мовно-онтологічної картини світу // Математичні машини і системи, 2006. № 3. 91–104.

ПИСКАЧ 2024 = ПИСКАЧ О. Мовна картина світу закарпатського села початку XX століття в романі «Повінь» Федора Потушняка // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія, 2024. Вип. 2(52). 140–149. DOI: 10.24144/2663-6840.2024.2.(52).140-149

ПОСОХОВА 2018 = ПОСОХОВА А. Когнітивно-семантичні аспекти інтерпретації концептуальної і мовної картин світу (на матеріалі роману А. Хейлі «Airport») // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки. Мовознавство, 2018. № 9. 160–163.

СЕМАШКО 2022 = СЕМАШКО Т., ШИНКАРУК В. Лінгво-когнітивний вимір буття мовної картини світу. Київ: НУБіП України, 2022.

СЕМАШКО 2023 = СЕМАШКО Т. Мовна свідомість, мовна картина світу та стереотипи як сценарій їх взаємодії // Теоретична і дидактична філологія, 2023. Вип. 36. 187–200. DOI: 10.31470/2309-1517-2023-36-187-200

СІМОНОК 2002 = СІМОНОК В. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу: автореф. дис. д-ра філол. наук. 10.02.01 «Українська мова». Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2002.

СТЕПАНЕНКО 2022 = СТЕПАНЕНКО М. Мовна картина світу й енциклопедичний дискурс: когніція, претекст, постскриптум // Енциклопедичний вісник України, 2022. Вип. 14. 9–26. DOI: 10.37068/evu.14.2

ХЛИСТУН 2015 = ХЛИСТУН О. Мовна картина світу: рефлексійний досвід // Культура і сучасність, 2015. № 2. 106–111.

ХОМ'ЯК 2005 = ХОМ'ЯК О. Мовна картина світу в функціонально-стилістичному дискурсі // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика, 2005. Вип. 11. 99–104.

ЦЮРУПА 2012 = ЦЮРУПА М. Мовна картина світу як фактор культури вербального спілкування особистості // Українознавчий альманах, 2012. Вип. 9. 98–102.

ЯСТРЕМСЬКА 2020 = ЯСТРЕМСЬКА Т. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, гол. ред. І. Соляр, Львів, 2020. Вип. 33. 394–410.

The Concept and Characteristics of the Linguistic Worldview in Ukrainian Linguistics. The paper reviews key definitions of the linguistic worldview in Ukrainian linguistics and outlines the fundamental features underlying this phenomenon. The study covers the period from the late 1980s to the present, when the theory of the linguistic worldview was being formed and actively developed. The research is based on scholarly works by Ukrainian linguists in which the linguistic worldview is either the primary or an indirect object of analysis. The findings demonstrate a diversity of approaches to interpreting the linguistic worldview and trace the dynamics of its development in the context of the growing influence of cognitive-cultural and psychological paradigms. The study also shows how socio-historical processes and social shifts have shaped the understanding of the concept. It further highlights the importance of examining the national linguistic worldview through an interdisciplinary lens and underscores its relevance for identifying broader trends in language.

Keywords: linguistic worldview, Ukrainian linguistics, characteristics, features, cognitive linguistics

Ірина Багмут, Воєнна академія імені Євгенія Березняка. Київ
E-mail: irbgmt@gmail.com